

MARINA BLAGOJEVIĆ HUGHSON: PREDVODNICA

Zorana ANTONIJEVIĆ
Sanja ĆOPIĆ

Uvod

Knjiga *Feminizam, aktivizam, politike: Proizvodnja znanja na poluperiferiji* predstavlja omaž prerano preminuloj dr Marini Blagojević Hughson, istraživačici, aktivistkinji, feministkinji i stručnjakinji za rodne politike. Ova knjiga na kreativan način doprinosi održavanju sećanja na njenu misao i delo, podstiče na razmišljanje i trasira puteve za dalja teorijska promišljanja, empirijska istraživanja i aktivizam. U ovom projektu okupile smo 32 autorke i autora – Marinine koleginice i kolege, prijatelje i prijateljice, članove njene porodice, poštovaoce i nastavljače i nastavljačice njenog dela - iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Švedske, Ujedinjenog Kraljevstva i Indije. Ovi originalni i pregledni naučni radovi, ali i sećanja na dr Blagojević Hughson, nastoje da iz kritičke perspektive sagledaju i analiziraju neke od tema koje su bile u fokusu njenih istraživanja, razmišljanja i aktivizma. A to nije bilo lako, jer je spektar Marininih istraživanja, interesovanja i delanja, njenih briljantnih uvida u poluperiferijalnost konteksta u kojem živimo i raznorodne teme koju su golicale njenu radoznalost, širok i neiscrpan: od sociologije roda, porodice i obrazovanja, do rodne demografije, feminističke teorije i kritičkih studija maskuliniteta, od pojava kao što su mizoginija, neoliberalizacija znanja i naučne izvrsnosti do proizvodnje znanja u javnim politikama i uspostavljanju institucija. Konačno, kruna njenih teorijskih promišljanja i praktičnih istraživanja bila je teorija poluperiferijalnosti po kojoj će Marinino delo biti prepoznato, dalje proučavano i nadograđivano.

Marina Blagojević Hughson je bila zaposlena u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu kao naučna savetnica. Od polovine 1980ih bavila se istraživanjima u oblasti ženskih i rodnih studija, sociologije znanja, porodice i rodne demografije. Doktorirala je 1991. godine na feminističkoj temi, koju je objavila kao svoju prvu knjigu - *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. Bila je redovna profesorka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, direktorka Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i predsednica Sociološkog društva Srbije. Takođe je bila gostujuća profesorka na

univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama, Mađarskoj, Nemačkoj i Austriji, kao i u zemljama regiona (Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini).

Kao sociološkinja i aktivistkinja, Marina je znala da nema konstruisanja teorije bez njenog testiranja u praksi. Stoga je ona intezivno učestvovala, inicirala i podržavala osnivanje različitih institucija i programa: obrazovnih, istraživačkih, aktivističkih, vladinih i nezavisnih. Bila je jedna od liderki ženskog pokreta 1990ih godina u Beogradu i jedna od osnivačica Ženskih studija, Ženske stranke, Ženskog parlamenta, AŽIN-a, Beogradskog kruga, Centra za demokratiju i drugih ženskih i organizacija civilnog društva. Inicirala je i inspirisala pokretanje master programa *Rodnih studija* na Univerzitetu u Sarajevu, gde je i predavala. Marina je osmislila i realizovala prvu međunarodnu feminističku postkomunističku konferenciju pod nazivom „Šta možemo da radimo same za sebe?“ (*What Can We do for Ourselves?*, 1994). Inicirala je takođe i prvi Forum nevladinih organizacija u Srbiji (1997). Bila je aktivna učesnica i dala je značajan doprinos razvijanju *Ženske platforme za razvoj Srbije*.

Zajedno sa Anđelkom Milić, 2012. godine je osnovala *Sekciju za feministička istraživanja i kritičke studije maskuliniteta* (SEFEM) pri Sociološkom društvu Srbije i time udarila temelje značajnijem bavljenju studijama maskuliniteta u Srbiji. Bila je predsednica SEFEM-a u periodu 2014-2017. U okviru SEFEM, Marina je bila idejna tvorkinja nagrade „Anđelka Milić“, koja je ustanovljena sa ciljem osnaživanja feminističke proizvodnje kontekstualizovanog znanja, pre svega putem originalnih i relevantnih istraživanja, kao i njihove kreativne upotrebe i primene u svim oblastima društvenog života u Srbiji.

Kao nacionalna ekspertkinja za rodnu ravnopravnost učestvovala je u kreiranju svih važnijih nacionalnih dokumenata iz ove oblasti. Kao međunarodna ekspertkinja radila je za Evropsku komisiju (koautorka studije o položaju žena u Jugoistočnoj Evropi), Evropski parlament (studija o ženama na Balkanu, koja je poslužila kao osnova za Rezoluciju Evropskog parlamenta o unapređenju položaja žena u jugoistočnoj Evropi EP), UNDP, UNIFEM, UN Women, USAiD, NDI, SIDU, IFAD. Radila je na ekspertskim projektima vezanim za rodnu ravnopravnost u petnaestak zemalja u tranziciji.

Kao sociološkinji njen primarni poriv je bio da razume društvo, kao feministkinji-aktivistkinji da ga aktivno menja. I Marina je bila uspešna u oba svoja nastojanja i kada je istraživala, pisala akademske tekstove i kada je animirala javnost i stvarala institucije. U svojoj 40 godina dugoj karijeri kao profesorka, istraživačica, ekspertkinja i aktivistkinja Marina je visoko vrednovala svoju matičnu disciplinu sociologiju, ali je bila, istovremeno, svesna njenih brojnih ograničenja, posebno onako kako se sociologija razumevala na poluperiferiji. Stoga

je njen izbor uvek bio interdisciplinarni pristup, a sposobnost da sa lakoćom integriše druge discipline u svoj rad čini je jednom od najautentičnijih istraživačica na našim prostorima, ali i šire. Njena vera u teoriju koja je zasnovana na empiriji inspirisala je neka od najinovativnijih istraživanja na našim prostorima: rodni barometar, istraživanje o muškarcima, seoskim ženama, jednoroditeljskim porodicama, položaju naučnica, fertilitetu...

Kao i njena istraživanja i njen teorijski rad uvek je bio odgovor ne samo na temu koja ju je lično inspirisala, već i na trenutak u kojem živimo i pokušaj da se taj trenutak ne samo opiše, već i razume i uz razumevanje menja. Brojne knjige koje su rezultat njenih dijaloga sa društvom, sopstvenom disciplinom i znatiželjom rezultat su tog poriva da se doprinese transformaciji, da se ostvari bolje društvo i život ljudi. Bogat opus njenih naučnih publikacija iz oblasti sociologije, demografije, feminističkih i rodni studija ostaju kao legat budućim istraživačima i istraživačicama, naučnicima i naučnicama, aktivistima i aktivistkinjama.¹

Sasvim zaslužno, Marina je 2018. dobila nagradu „Predvodnik/ca“, koju dodeljuje Udruženje Fulbrajtovih stipendista Srbije za profesionalnu izuzetnost. Svoj intervju povodom dodele ove značajne nagrade završila je rečima: „Ja radim ovo što radim isključivo zato što osećam poziv da proizvodim znanje koje je korisno i koje pruža nadu“.² Da, Marina je bila nepopravljiva optimistkinja koja je verovala u moć nauke da razume i promeni društvo. Nama, kao i mnogim njenim drugaricama, saradnicama, saborkinjama nedostajace baš taj optimizam, ta vera i ta nada da je moguće snagom znanja promeniti tokove istorije i unaprediti ljudske živote.

Naučnica, aktivistkinja, ekspertkinja

Marinin teorijski i empirijski rad izgrađen je ne samo na njenoj ličnoj naučnoj znatiželji, već i na stalnom preispitivanju *mainstream*-a i *malestream*-a (O'Brien, 1981, citirano u Hearn, 2004: 62). Upravo je ona u svojim radovima pokretala teme o kojima se nije govorilo ni u aktivističkim ni u akademskim krugovima. Iz tog konteksta treba razumeti ciljano pisanje sopstvenih knjiga kako na srpskom, tako i na engleskom jeziku, kao i njoj svojstveno samo-pozicioniranje na početku svakog teksta i kao naučnice i kao aktivistkinje. Pitanje roda je za nju uvek bilo ključno u

¹ Najveći broj publikacija Marine Blagojević Hughson dostupan je na <https://independent.academia.edu/MarinaHughson>

² Naučnica i predvodnica: razgovor sa Marinom Blagojević Hjuson, dostupno na <https://fulbright.org.rs/vesti/naucnica-i-predvodnica-razgovor-sa-marinom-bлагоjevic-hjuson/>, stranici pristupljeno 8.9.2021.

kom god pravcu su je vodila njena interesovanja. Tema kojom se bavila sa posebnom strašću i iz ugla sociologije znanja i iz perspektive roda, i sa kojom je započela svoj profesionalni život kao istraživačica, je pitanje izvrsnosti. Ono ju je kasnije vodilo ka artikulaciji teorije poluperiferijalnosti. Pitanja u vezi rodnih režima i režima blagostanja na poluperiferiji i njihovoj ukopanosti u nepromenljive norme i vrednosti o ratu, nasilju i rodu, neminovno su je vodila ka onome što je nazivala „pozitivnom istorijom“, a čemu, nažalost, nije stigla više da se posveti. Ona je želela da dokuči kakve su društvene i rodne norme, znanja i konstrukti stajali iza nasilja koje nas je zadesilo 1990ih. Za neke druge ovo „stajanje u mestu“ celoga društva, ova zamrznutost u nacionalizmima, mržnji, mizoginiji, bi možda delovalo obeshrabrujuće, ali ne i za Marinu. Ona je pojave posmatrala, istraživala i razumevala i u tome je bio izvor njenog optimizma. Razumeti da bi se delovalo.

Taj svoj stav eksplicitno je predstavila u knjizi koja je jedna od ključnih za razumevanje teorije poluperiferijalnosti *Periferija i rod: pobuna konteksta* (2015) i procesa koji treba da dovedu do promene rodnih režima ali i režima blagostanja (*welfare regimes*). Ovde imamo na umu poglavlje koje se bavi rodnim politikama, koje je, uz razgovore sa Marinom, bilo snažan podsticaj jednoj od urednica da se i sama bavi „uobličavanjem“ politika na poluperiferiji u svojoj doktorskoj disertaciji i nekim drugim tekstovima (Antonijević, 2018a; 2018b). Ovo je takođe tema u kojoj se ukrštaju Marina istraživačica, ekspertkinja, teoretičarka i aktivistkinja, jer politike na poluperiferiji zahtevaju dobru kontekstualizaciju, snažnu podršku u kvalitativnim i kvantitativnim podacima, ekspertski nivo znanja za analizu različitih pojava i aktivistički pristup promeni: katkada revolucionaran, a najčešće realističan.

Šta se dešava sa „prevođenjem“ određenih koncepata kao što su: razvoj, politika, znanje, pomirenje, pa čak i rod, u „pobunjeni“ kontekst poluperiferije? Kako ovi koncepti mogu da objasne kontekst koji im se opire, koji aktivno odbija da bude „opisan“, „popravljen“, „fiksiran“ u određeno značenje koje dolazi iz centra? Marina je videla nekoliko potrebnih intervencija da bi se na neki način izašlo iz začaranog kruga u kojem je toliko potrebno znanje da se promeni kontekst na poluperiferiji zapravo znanje koje nije nastalo na poluperiferiji, već je „uveženo“ iz centra (Hughson, 2015; Blagojević, 2009).

Pre svega, tvrdi Marina, da bi se razvijala, poluperiferija mora da se samo-definiše i da razvije teoriju koja će joj omogućiti da se „samo-razume“. To znanje treba da bude „zasnovano na našem direktnom iskustvu, našoj ontologiji i ontologiji našeg konteksta“ (Hughson, 2015: 39). *Koliko* i, još važnije, *kako* je to moguće u poluperiferijalnom kontekstu, u strukturi poluperiferije čije su osnovne

karakteristike zaostajanje, hvatanje koraka i ambivalencija (istovremeno privlačenje i odbijanje) prema centru?

Marina predlaže nekoliko rešenja kako bi stvaranje tog znanja o nama samima i intervencije u javnim politikama koje treba da dovedu do boljeg života bile utemeljene i održive. Ona predlaže kontekstualizaciju, historizaciju i institucionalizaciju.

Kontekst, ženska istorija i institucije

Posmatrajući poluperiferiju ne samo kao prostorni („u Evropi – ali ipak van Evrope“, „blizu – ali ipak daleko“), već i vremenski utemeljen koncept (premoderno, moderno i postmoderno), teorija poluperiferijalnosti postaje prikladan okvir za razumevanje dinamike društvenih promena. Kako bi se razumeo proces društvenog, političkog i ekonomskog razvoja društva u Srbiji iz sopstvene perspektive, Marina predlaže da se umesto koncepta „tranzicija“ uvede koncept „raz-razvoj“. Ona razume „raz-razvoj“ ne kao jednostavno kretanje unazad, već paralelno postojanje višestrukih modernosti, posebno u oblasti rodni režima. U tom smislu, „divljaštvo“ etničkih konflikata i njihove posledice, retradicionalizacija rodni odnosa, posebno u porodici, kao i porast nasilja prema ženama, homofobije i rasizma, stoje rame uz rame sa visokom obrazovanošću i participacijom žena na tržištu rada i snažnim emancipatorskim potencijalom ženskog pokreta ka demokratizaciji politika (Blagojević, 2009; Hughson, 2015). Ovaj svojevrsni paradoks, teško je uokviriti okvirom javnih politika, koje, s jedne strane, otvaraju niz gorućih problema žena u Srbiji, a sa druge, nikakvim ili izuzetno slabim sprovođenjem tih istih politika ne rešavaju ni jedan od tih problema, čak ni privremeno.

„Dok moderni i postmoderni elementi društava na Balkanu, od posmatrača van tog konteksta, mogu biti pogrešno shvaćeni kao podržavajući za „dokaze“ pretpostavljene sličnosti (sa centrom, prim. autorke), veći deo društvene realnosti, kako na strukturalnom, tako i na nivou diskursa oblikovan je premodernim elementima tih društava. Ovi elementi (premodernosti), latentni u doba ekonomskog rasta i brzog razvoja, mogu, i zaista postaju dominantni u periodima regresije, krize, i najdrastičnije u etničkim konfliktima i ratovima.“ (Blagojević, 2009: 100).

Poluperiferijsku (raz)gradnju društva i demokratskih institucija, moguće je objasniti strukturalnim karakteristikama permanentnog zaostajanja i hvatanja koraka sa centrom (Blagojević, 2009). U strukturalne karakteristike poluperiferije

spadaju još i zavisnost, imitacija, otpor i transfer (Blagojević Hughson, Bobić, 2014: 533). Ove strukturalne karakteristike poluperiferije kontekstualizuju uobličavanje javnih politika, posebno politika rodne ravnopravnosti u realnost *fasadnih demokratija* (Špehar, 2012a, 2012b) u kojima svaka intervencija u javni diskurs i praksu deluje u kontekstu politike *pseudoakcija* (Špehar, 2016), odnosno imitacije demokratizacije, rodne ravnopravnosti, socijalne kohezije i tako dalje. Istovremeno, proizvodnja politika na poluperiferiji je na više nivoa zavisna od globalizacije, tranzicije i evropeizacije, demonstrirajući istovremeno ambivalentni odnos privlačenja „da se bude isti” i odbijanja u odnosu na centar, odnosno odnos otpora s jedne i transfera politika rodne ravnopravnosti iz centra ka periferiji sa druge strane, u najvećoj meri kroz imitaciju, a ne autohtonu proizvodnju znanja (Hughson, 2015). Stoga istinski izazov, u kontekstu poluperiferije, osim jačanja uticaja ženskog pokreta i feminističkih ideja na formulisanje javnih politika, jeste proizvodnja znanja o tome kako ih uspešno sprovesti u svakodnevnoj praksi.

Delovanje strukturalnih karakteristika poluperiferije posebno je izazovno ako se posmatra u kontekstu konkretizacije politika rodne ravnopravnosti kroz zahteve i mobilizaciju ženskog pokreta u odnosu na institucije države. U tom smislu, zanimljivo je proučavati *istoriju ženskog pokreta*, to jest, autohtono, originalno i organsko povezivanje, aktivističko i institucionalno delovanje žena na ovim prostorima tokom devetnaestog i dvadesetog veka, pa nadalje, što je Marina i sama radila, podržavala i ohrabivala.

Potreba da se znanje o rodnim režimima na poluperiferiji ne samo zabeleži, već i institucionalizuje bila je pokretačka snaga mnogih Marininih aktivnosti u akademskom kontekstu, ali i podrške koju je pružala mehanizmima za rodnu ravnopravnost širom regiona. Njena saradnja sa ovim telima uvek je bila u pravcu kontekstualizacije – prikupljanja podataka, dubinskih analiza i istraživanja. Međutim, slabost ovih institucija, nedostatak resursa kao što su novac, znanje, pa i vreme (politike se, kao što je već bilo reči razvijaju i usvajaju brzo, ali se slabo, sporo ili nikako sprovode) dovode do toga da posvećenost ovim politikama zavisi ne samo od pritiska iznutra, već i od pritiska spolja što dovodi do niza novih problema i izazova za rodnu ravnopravnost na poluperiferiji (Hughson, 2015).

Značaj koji primena teorije poluperiferijalnosti ima u kontekstu institucionalizacije feminističkih ideja malo je testirana u akademskoj i ekspertskoj javnosti u Srbiji i šire. I „pozitivna istorija” i „konceptualizacija politika rodne ravnopravnosti” dva su segmenta njenog teorijskog i praktičnog rada koji, nažalost, nije stigla dalje da razvija. Međutim, broj, raznovrsnost i pokrivenost svih tema kojima se bavila Marina, a kojima se bave autorke i autori radova u ovoj knjizi,

pokazuje da njen rad neće biti zaboravljen, naprotiv, da će se i dalje razvijati i živjeti kroz radove poštovalaca i nastavljača i nastavljačica Marininih ideja.

Struktura knjige

Pored kratkog, ali veoma emotivnog osvrta Marinine kćerke Filipe Blagojević na Marinu i njen život koji je vodila uspješno, pozitivno i slobodno, i ovog, uvodnog teksta koji smo priredile kao urednice knjige, knjigu *Feminizam, aktivizam, politike: Proizvodnja znanja na poluperiferiji* čini šest tematskih celina sa ukupno 31 radom, potom deo koji sadrži Marinin intervju sa sobom, njene odabrane govore i kolumne i deo sa kratkim biografijama autorki i autora radova u ovoj knjizi.

Prvo poglavlje nosi naziv *O teoriji poluperiferijalnosti, poluperiferija i proizvodnja znanja*. Ova celina ima pet radova u kojima autorke i autori analiziraju koncept poluperiferije iz različitih perspektiva. Kao što je već istaknuto, ovaj koncept je na prostoru Srbije i regiona bivše Jugoslavije uvela i razvila dr Blagojević Hughson od sredine 2000-tih, povezujući ga sa uspostavljanjem feminističke epistemologije na poluperiferiji Evrope i ukazujući na potrebu da poluperiferija razvije epistemološki model koji bi bio prepoznat u globalnoj podeli proizvodnje znanja. Radovi u ovoj celini su posvećeni i vezi poluperiferije i feminizma kao alatki za kreiranje znanja, transnacionalnosti u domenu istraživanja, teoriji transformacije patrijarhata u procesu transformacije post-socijalističkog društva Srbije, lociranosti znanja i teorijskom i epistemološkom doprinosu koncepta poluperiferijalnosti savremenoj sociologiji kulture. Jeff Hearn u svom radu veoma argumentovano ukazuje na odnos između individualnih, transnacionalnih, istraživača i istraživačica, s jedne, i transnacionalnih društava, sa druge strane. On posebno analizira interakcije empirijskog i normativno-filozofsko-političkog uokvirivanja „transnacionalnog“ – okvira u kome pojedinci žive i rade, te ih on oblikuje - sa njihovim životima i društvenim konstrukcijama transnacionalnih istraživača, kao i da funkcionisanjem transnacionalnih istraživačkih projekata i metoda i formiranjem suštinskih transnacionalnih oblasti i fokusa. On ističe taj interaktivni pristup teoriji, praksi i politikama, koji prepoznaje u radu i saradnji sa Marinom, ističući nju kao primer transnacionalne istraživačice, koja je dala neprocenjiv doprinos transnacionalnim feminističkim istraživanjima.

Marija Babović u svom radu analizira knjigu Marine Blagojević Hughson *Sutra je bilo juče* i daje svoju refleksiju na Marininu teoriju o transformaciji patrijarhata u transformaciji društva Srbije, kao zamlje koja se nalazi na poluperiferiji. Kako navodi autorka, ova knjiga, koja je objavljena 2015. godine, predstavlja pokušaj savremene reinterpretacije nalaza Marininog pionirskog istraživanja iz 1980ih

godina o društvenom položaju profesionalno uspešnih žena u Jugoslaviji. Upravo tim istraživanjem Marina je postavila temelj za svoj osobeni pristup proučavanju post-socijalističke transformacije, patrijarhata i kapitalizma, koji je razvijala decenijama nakon toga. I sama naučnica i istraživačica, tema profesionalno uspešnih žena, posebno u nauci, ostala je u središtu Marininog interesovanja i istraživanja. Kako Babović navodi, Marina kroz analizu nalaza istraživanja ujedno prikazuje svoj lični naučno-razvojni put u kontekstu stega naučne zajednice, koja ne pokazuje razumevanja za rodna istraživanja na početku njene karijere, ali se kasnije sa Marinom i uz njen doprinos razumevanje i interesovanje naučne zajednice za rodna pitanja postepeno razvija.

Sonja Avlijaš u svom radu ukazuje na pionirske korake Marine Blagojević Hughson, koja je, uzimajući feminističko stanovište kao polazište, nastojala da poveže feminizam i poluperiferiju u jedinstven teoretski okvir, koji je relevantan za proizvodnju znanja. Autorka ističe Marinin doprinos u razumevanju procesa stvaranja znanja na poluperiferiji u čijem fokusu treba da bude nehegemonijska komunikacija unutar naučne zajednice, jer se samo na taj način može osigurati spoznaja nedostajućeg znanja i spajanje fragmentiranih iskustava i znanja, koje karakterišu poluperiferiju, u jednu koherentnu interpretaciju društvene realnosti. Jer, samo kontekstualizovano znanje može da bude osnov za stvaranje dobrih javnih politika.

U svom radu Ivana Spasić daje odlično tumačenje teorije poluperiferijalnosti. Polazeći od promišljanja Marine Blagojević Hughson o poluperiferiji i proizvodnji znanja, autorka daje pregled novijih pristupa i kritički preispituje epistemološke osnove društvene teorije u svetlu postojećih nejednakosti u resursima i moći (ekonomske, političke, kulturne i slično) i nastoji da rasvetli „slepe mrlje“ koje nastaju usled tih uslovljenosti. Analizom su obuhvaćeni postkolonijalna i dekolonijalna kritika, studije globalnih akademskih hijerarhija, teorija globalnog Juga, teorija naučnog polja, feminizam i intersekcionalnost. Pri tome, kako i autorka ističe, ono što je zajedničko svim pristupima koje analizira je insistiranje na važnosti kontekstualizovanog znanja, dakle, znanja koje nije apstraktna kategorija, te nije nebitno ko, kako, kada, gde i u kojim okolnostima proizvodi znanje. Drugim rečima, ovi pristupi se temelje na ideji o lociranosti znanja. Najzad, u poslednjem radu ove celine, Milica Resanović analizira teorijski i epistemološki doprinos poluperiferijskog pristupa Marine Blagojević Hughson sociološkim istraživanjima kulturne potrošnje i proizvodnje. Svi radovi u ovom delu jasno upućuju na to da je u osnovi Marinine teorije poluperiferijalnosti istraživačka praksa, da centralno mesto u razumevanju poluperiferije ima kontekstualizovano i locirano znanje. Samo je takvo znanje moćna i važna alatka za saznavanje i razumevanje

karakteristika poluperiferije, ali i za njenu emancipaciju, a onda i za smanjenje društvenih nejednakosti i socijalne nepravde.

Druga tematska celina, koju čini šest radova, nosi naziv *Rod, rodne teorije i urođnjavanje znanja*. Mirjana Bobić u svom radu ističe doprinos Marine Blagojević Hughson razvoju rodne demografije u Srbiji, ukazujući na to da je i u ovoj oblasti, kao i u mnogim drugim, Marina bila predvodnica, jer uvodi rodnu dimenziju u socijalnu demografiju ubrzo nakon prvih radova svetskih naučnika. Autorka u radu analizira osnovne postavke rodne demografije kao intersekcionalne discipline, uz isticanje da se „uključivanjem pojmova povezanih sa feminizmom, a kasnije i rodnom, omogućilo preoblikovanje kvantitativne u kvalitativnu demografiju“. Time se, kako autorka navodi, omogućava valjana interpretacija, odnosno, umanjuje se jaz između brojeva i konkretnih ljudi, žena i muškaraca, te omogućava sagledavanje i razumevanje svakodnevnog života žena i muškaraca i njihovog položaja u društvu. Autorka diskutuje o tome na osnovu istraživanja koje je Marina sprovodila, a koja se tiču mladih, roditeljstva, fertiliteta, rodni režima, rodne statistike, staranja i slično.

Ana Pajvančić-Cizelj se u svom radu bavi analizom prepreka i izazova u konstituisanju sociologije roda i ukazuje na mogućnosti za dalji razvoj sociologije roda u našem društvu. Ona ističe doprinos Marine Blagojević Hughson u integrisanju rodnosti u sociologiju u Srbiji i na prostoru bivše Jugoslavije, a svoj rad temelji na teorijsko-metodološkim osnovama koje je Marina postavila. Autorka posebno ističe da je sociologija roda kontekstualna disciplina, odnosno „da njena saznanja, teorijski okviri, metodološki pristupi kao i odgovarajući instrumenti za prikupljanje podataka moraju biti osetljivi za društveni kontekst u kome se primenjuju“, još jednom ističući značaj kontekstualizovanog i lociranog znanja, posebno u zemljama poluperiferije.

Rad Olivera Pavićević donosi feminističku rekonceptualizaciju autonomije kroz perspektivu relacione autonomije i njene korektivne uloge u artikulaciji uslova autonomnih izbora. Ona analizira koncept lične autonomije, potom ga dovodi u vezu sa rodnom, a zatim razmatra odnos lične autonomije i socijalizacije žena. Nakon toga, uvodi koncept relacione autonomije, te razmatra na koji način feministička teorija prevodi ličnu u relacionu autonomiju, koja se iz feminističke perspektive posmatra kao koncept suprotstavljen „atomističkom pojmu sopstva i uključuje značaj razumevanja rodnog ugnjetavanja i socijalne međuzavisnosti“, pa se autonomija „formuliše kroz razumevanje socijalnih kontakata, socijalne moći i strukture u koje je osoba uključena“. Dakle, u osnovi relacione autonomije je sinergija individualnih karakteristika osobe i njenih odnosa sa drugima.

Jelena Pešić i Dragan Stanojević u svom radu testiraju efekte socijalizacije, strukturnih karakteristika, ideološkog učenja i sistemskih promena u kontekstu promene u stepenu pristajanja uz stavove koji mere tradicionalno (patrijarhalno) poimanje rodne podele uloga. Osnov ove analize su nalazi četiri empirijska istraživanja stanovništva Srbije, sprovedena na reprezentativnim uzorcima punoletne populacije 1989, 2003, 2012. i 2018. godine. Analiza je pokazala „pad u stepenu pristajanja uz patrijarhalnu orijentaciju tokom protekle tri decenije, ali i izraziti rodni jaz, koji rezultuje u većinskom odbacivanju patrijarhalne podele rodni uloga kod žena u poslednjem talasu istraživanja“.

Rad autorke Slađane Dragišić Labaš donosi nalaze empirijskog istraživanja o povezanosti porodičnih praksi (u sferi kućnih poslova, brige i vaspitanja dece) i profesionalnog rada žena sa količinom njihovog slobodnog vremena i zadovoljstvom bračnim odnosom. To se čini posebno bitnim u kontekstu postojanja višestrukih uloga, sukoba uloga i sa njim povezanim stresom i nezadovoljstvom sa čim se suočavaju žene u svetu, a posebno u zemljama poluperiferije u kojima je još uvek prisutno „žensko žrtvovanje“. Istraživanje je, kako autorka zaključuje, pokazalo da je, uprkos pozitivnim pomacima, rodna egalitarnost i dalje značajan izazov u Srbiji, te je neophodno i dalje ulagati napore u pravcu postizanja faktičke rodne ravnopravnosti.

Najzad, u poslednjem radu ove celine, Biljana Milovanović Živak analizira mizoginiju u diskursu književne kritike, koja je zastupljena u školskom programu, i to na primeru pesme „Banović Strahinja“.

Treća tematska celina, koju čini pet radova, nosi naziv *Ka rodnoj ravnopravnosti - institucije, aktivizam i politike*. U fokusu radova u ovoj celini su procesi integrisanja rodne ravnopravnosti u sferu javne vlasti kroz institucionalne aranžmane i organizacione forme oblikovane unutar različitih organa vlasti na različitim nivoima i procedure rada i delovanja, posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, kao i inostrani uticaji u procesu formiranja mehanizama za rodnu ravnopravnost u Srbiji, a koji su analizirani kroz prizmu značaja njene poluperiferijske lociranosti. Marijana Pajvančić daje kritički osvrt na dvadeset godina iskustva u razvijanju i transformaciji mehanizama rodne ravnopravnosti u Srbiji. Sagledavanje stvarnih efekata, uspeha i neuspeha integrisanja rodne perspektive u javne politike, propise i praksu predstavlja osnov za buduće reforme koje treba da osiguraju postizanje daleko višeg stepena rodne ravnopravnosti u Srbiji. Pri tome, autorka ističe ulogu koju je u procesu urođnjavanja institucija imala Marina Blagojević Hughson – kroz znanje koje je nesebično delila, kroz svoj lični aktivistički angažman i kroz neposredno učešće u ovim procesima. Ovaj rad je tako neka vrsta svedočanstva o dvadeset godina rada na razvijanju mehanizama

rodne ravnopravnosti u Srbiji, ali je i beleška za budućnost jer može da posluži budućim istraživačima i istraživačicama kao oslonac za dalja zalaganja za reforme u ovoj oblasti, koja će biti zasnovana na dokazima.

Zorica Mršević i Svetlana Janković detaljnije analiziraju strane uticaje u procesu uspostavljanja mehanizama za rodnu ravnopravnost u Srbiji, što čine kroz prizmu značaja poluperiferne lociranosti Srbije. Autorke zaključuju „da kretanje uticaja kroz odnos centar-poluperiferija-periferija, ne mora zauvek ostati jednosmerno“, te da se u kontekstu globalne međuzavisnosti i dvosmernosti „domaći i strani institucionalni modeli međusobno podstiču“ ali glavni oslonac mora biti domaći, pošto je samo to garancija prihvatanja, trajnosti i kontinuiteta, što još jednom potvrđuje značaj proizvodnje i lociranosti znanja (učenje mesta) u kontekstu društva na poluperiferiji. U slično vreme kao u Srbiji, mehanizmi rodne ravnopravnosti počinju da se razvijaju i u Bosni i Hercegovini, na šta ukazuje Jelena Milinović u svom radu. Ona analizira proces izgradnje i jačanja institucija za rodnu ravnopravnost, potom, proces izgradnje znanja o rodnoj ravnopravnosti i njene razvojne potencijale, kao i javne politike o rodnoj ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini, te doprinos koji je ovim procesima dala Marina Blagojević Hughson.

Kroz analizu primarnih i sekundarnih izvora podataka, Krassimira Daskalova daje prikaz levog feminističkog pokreta u Bugarskoj tokom perioda Hladnog rata. Prateći život i profesionalni put Sonia-e Bakish, glavne urednice časopisa *Zhenata dnes (Žena danas)* (1965-1980), u radu se pokazuje kako je pod uređivačkom politikom Bakish *Žena danas* prerastala korak po korak u kritičku refleksiju na svakodnevni život žena (i rodni ugovor) tokom socijalističke Bugarske.

Najzad, Karen Gabriel u svom radu analizira uticaj pandemije izazvane Covid-19 na pojačavanje postojećih i proizvodnju novih razlika, marginalizacija i diskriminacije, težeći da redefiniše demografiju prekarizata, i to na primeru Indije. Ona analizira na koji način su karantini i mere koje je država preduzela tokom 2020. godine u cilju suzbijanja širenja virusa, uticale na pogoršanje položaja žena u Indiji, posebno onih na periferiji. Ističe da je razlog tome nezainteresovanost korporativnog sektora i vlade, ali i „rodno slepilo“, odnosno rodno neosetljive politike, koje ignorišu ženske potrebe i prava, stvarajući tako još veći pritisak na njih.

Četvrta tematska celina *Ka pozitivnoj istoriji: pomirenje, nenasilje i bezbednost* donosi četiri rada. Vesna Nikolić-Ristanović analizira način bavljenja medija i feministkinja (istraživačica, stručnjakinja i aktivistkinja) nasiljem nad ženama koje je vršeno tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, fokusirajući se na krajnje pojednostavljene slike žrtava i nasilnika, koje su kreirali mediji, a na osnovu etničke pripadnosti žrtava i nasilnika. Ona ističe da su takvu simplifikovanu sliku nekritički

prihvatile mnoge feministkinje, što je rezultiralo podelom i hijerarhizacijom žrtava, te kreiranjem stereotipa i stigmatizacije koje su imale negativne posledice na obe grupe žrtava (priznate i nepriznate), ali i na aktivistkinje i istraživačice feminističke orijentacije. Autorka u radu odlično osvetljava instrumentalizaciju stradanja žena u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, te posledice takve instrumentalizacije kako po žene žrtve nasilja koje su pripadale „lošoj“ strani u ratu, tako i po feministkinje koje su se zalagale za prava svih žrtava, nezavisno od njihove nacionalne pripadnosti. U zaključku jasno apostrofiraju značaj koncepta transverzalne politike, koji može da se shvati kao feministička verzija restorativne pravde i pomirenja. Kroz prikaz studijskih poseta bosanskih mirovnih aktivistkinja Švedskoj tokom prve decenije nakon ratova na prostoru bivše Jugoslavije, Sanela Bajramović ukazuje na osnažujuću i isceliteljsku moć znanja. Ona analizira na koji način je znanje koje su bosanske aktivistkinje stekle kroz razmenu sa ženama (političarkama, aktivistkinjama, istraživačicama) iz Švedske uticalo na njihov aktivizam, osnivanje organizacija i zalaganja u pravcu izgradnje mira u Bosni i Hercegovini. Ova analiza je ujedno primer izazova i mogućnosti transfera znanja na relaciji centar-poluperiferija, u kom procesu razumevanje konteksta ima ključnu ulogu.

Nevena Petrušić u svom radu odlično mapira, povezuje i analizira ključne stavove o nasilju prema ženama u radovima dr Blagojević Hughson, kao pojave koja se nalazi u samom centru rodnog režima. Polazi od toga da, iako se Marina u svojim radovima nije bavila pojavnim oblicima i karakteristikama nasilja nad ženama, ona je ipak analizirala strukturalne uzroke nasilja prema ženama, te njeni radovi pružaju značajna saznanja o „socijalnoj konstrukciji nasilja prema ženama unutar patrijarhalnog heteroseksualnog poretka“. To je, kako autorka zaključuje, važan osnov za kreiranje delotvornog društvenog odgovora na ovaj oblik opresije i diskriminacije žena. Drugim rečima, Marinini radovi pružaju značajan uvid u faktore koji doprinose javljanju i održavanju nasilja nad ženama na poluperiferiji, čije razumevanje predstavlja preduslov razvijanja delotvornih javnih politika usmerenih na prevenciju nasilja nad ženama.

Aleksandra Bulatović u svom radu ukazuje na to da funkcionalan pristup obezbeđivanju bezbednosti kao vrednosti podrazumeva integrativan pristup otpornosti, odnosno, potrebu uključivanja žena kao akterki u bezbednosnoj sferi, jer društvena praksa koja nema integrativan pristup bezbednosnoj strategiji smanjuje njegovu otpornost lišavajući to društvo njegovih ukupnih atributa.

Peta celina knjige posvećena je kritičkim studijama maskuliniteta, temi kojom se dr Blagojević Hughson intenzivno bavila poslednjih godina svog života. Ova celina ima četiri rada. Lilijana Čičkarić daje naučni osvrt na knjigu *Muškarci u Srbiji*,

promene, otpori, izazovi, koja je objavljena 2018. godine, a u kojoj su analizirani nalazi obimnog empirijskog istraživanja koje je, po metodologiji *Images*, Marina Blagojević Hughson sprovela u Srbiji, a u saradnji sa više domaćih i stranih organizacija. Autorka ističe da obilje podataka koji su izneti i analizirani u ovoj knjizi predstavlja značajan kvantitativni i kvalitativni osnov za sagledavanje i razumevanje položaja i perspektive muškaraca u Srbiji, njihovih stavova, prakse i očekivanja, te je važan osnov za dalje aktivnosti usmerene na kreiranje rodних politika u Srbiji, posebno onih koje su vezane za borbu protiv rodno zasnovanog nasilja, u oblasti zdravstva, obrazovanja i ekonomskog razvoja.

Kako navodi John Hughson, Marinu sport nije lično mnogo interesovao, ali ju je prilično zaintrigirao kao sociološkinju, što je u njoj pobudilo interesovanje za to na koji način bi mogla sopstvena teorijska promišljanja da primeni za objašnjenje sporta kao socijalnog fenomena. John Hughson analizira dva zajednička rada sa Marinom u kojima je ona primenila svoje ideje o 'transnacionalnom maskulinitetu' i 'transnacionalnim muškim institucijama' na sportske asocijacije u fudbalu i kriketu i njihova administrativna tela. U zaključku autor ukazuje na implikacije nalaza ovih analiza za buduće studije sporta u transnacionalnom kontekstu.

Prem Kumar Vijayan u svom radu polazi od toga da su sve hegemonie formacije ujedno i rodno hegemonie, odnosno maskulino hegemonie, tj. zasnovane na dominaciji muškaraca. Iako bi univerziteti trebalo da budu, barem teorijski, rodno neutralne ustanove i heterogene sredine koje podstiču različitosti, čak i potpuno suprotne perspektive, u radu se pokazuje da to nije tako, odnosno da su univerziteti struktuirani kao strogo rodno uslovljene ustanove, koje podržavaju dominantnu maskulinu hegemoniju, te implicitno ili eksplicitno održavaju hegemonie perspektive i shvatanja koja postoje u svetu izvan njih. Drugim rečima, analizirajući primer Indije, autor zauzima stav da mesta za prenošenje znanja kao što su univerziteti nedvosmisleno služe za ispoljavanje hegemonije maskuliniteta koja ih zapravo i oblikuje. U poslednjem radu u ovom celini Dragana Jeremić Molnar i Aleksandar Molnar veoma detaljno analiziraju teoriju arijevskeg Männerbunda.

Šesta celina nosi naziv *Marinina intelektualna kuhinja: razgovori i sećanja*. Dugo godina je na vratima Marinine kancelarije na drugom spratu Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Gračaničkoj 18 u Beogradu stajao papir sa natpisom 'Marinina intelektualna kuhinja'. Mala, ljupko sređena prostorija, bila je jedno od mesta na kojima je Marina promišljala, stvarala, pisala... A to je činila i na drugim mestima, sama ili u razgovoru sa drugima. Upravo ova celina donosi sedam radova sećanja na Marinu i razgovora sa njom, koji su rezultirali novim idejama, radovima, projektima, aktivnostima, a koja će čitaocima i čitateljicama pomoći da

bolje razumeju međuzavisnost nauke, aktivizma, umetnosti i kreativnosti Marine Blagojević Hughson. To su sećanja koja sjajno povezuju Marinin privatni i profesionalni život, jer Marina je živela ideje i koncepte koje je zagovarala, a ujedno otvaraju nove teme i prostor za dalja promišljanja i bavljenja istraživanjima i aktivizmom. Razgovore i sećanja u ovom delu donose John Hughson, Biljana Dojčinović, Zilka Spahić Šiljak, Svetlana Tomić, Branislava Knežić, Tatjana Đurić Kuzmanović i Nina Lykke.

Na kraju, sedmi deo knjige donosi Marinin intervju sa samom sobom, dva govora sa dodele nagrade „Anđelka Milić“ i dve kolumne u listu „Politika“. Kroz ove tekstove Marina govori o sebi, o znanju, feminizmu i aktivizmu iz ličnog ugla. I ono što je neka vrsta lajtmotiva koji se provlači kroz ove tekstove, a sa čim završava i intervju sa sobom, je nada – Marina je imala nadu i videla je razloge za nju, lične, profesionalne, na lokalnom i na globalnom nivou. Dakle, nada da se svet može promeniti, da se položaj žena može poboljšati, da se mogu smanjiti socijalne nejednakosti, diskriminacija i marginalizacija - postoji. To je nada koja počiva na znanju, povezivanju, dijalogu, otporu, ljubavi...

Kroz sagledavanje i analizu tema kojima se bavila dr Blagojević Hughson, autorke i autori daju važan doprinos daljem naučnom uobličavanju osnovnih koncepata i teorija kojima se bave u radovima, a koji su bili u osnovi naučnog, istraživačkog i aktivističkog rada Marine Blagojević Hughson. Verujemo da će ova knjiga biti od koristi svima koji se bave ovim temama, kako iz ugla nauke, tako i prakse i razvoja politika, ali i svima onima koji žele da saznaju i nauče nešto novo i daju svoj doprinos proizvodnji znanja na poluperiferiji. Ona je impuls za budućnost!

Literatura

Antonijević, Z. (2018a) 'Proizvodnja znanja i javne politike u Srbiji: Za i protiv urođnjavanja', *Sociologija*, 60(1): 299–312. doi:10.2298/SOC1801299A.

Antonijević, Z. (2018b) *Urođnjavanje javnih politika u Srbiji 2000–2014: Politike podrške porodici u kontekstu evropskih integracija*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu, Asocijacija centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije, Centar za rodne studije. dostupno na:

[https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija153199021404623.pdf?controlNumber=\(BISIS\)107620&fileName=153199021404623.pdf&id=11736&licenseAccepted=true](https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija153199021404623.pdf?controlNumber=(BISIS)107620&fileName=153199021404623.pdf&id=11736&licenseAccepted=true).

Blagojević, M. (2009) *Knowledge production at the semiperiphery: a gender perspective*. Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Blagojević-Hughson, M., Bobić, M. (2014) 'Understanding the population change from semi-peripheral perspective: Advancement of theory', *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 148: 525–539. doi:10.2298/ZMSDN1448525B .

Hearn, J. (2004) 'From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men', *Feminist Theory*, 5(1): 49–72. doi:10.1177/1464700104040813.

Hughson, Blagojević, M. (2017) 'Conceptualisation of the Gender Policy Field', U: Kruessmann, T., Ziegerhofer, A. (ur.) *Promoting gender equality abroad: an assessment of EU action in the external dimension*. Zürich: Lit (Gender-Diskussion, Band 24): 6–33.

Hughson, M. (2015) *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Špehar, A. (2012a) 'The EU as a Gender Policy Promoter in Western Balkans "Facade Democracies": Achievements, Gaps and Challenges', U: Kersten-Pejanić, R. (ur.) *Doing gender - Doing the Balkans: dynamics and persistence of Gender Relations in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*. München: Sagner (Studies on language and culture in Central and Eastern Europe, 20): 157–167.

Špehar, A. (2012b) 'This Far, but No Further?: Benefits and Limitations of EU Gender Equality Policy Making in the Western Balkans', *East European Politics & Societies*, 26(2): 362–379. doi:10.1177/0888325411429742.

Špehar, A. (2016) *The Politics of Pseudoactions. Local Governance and Gender Policy Implementation in the Western Balkans*. No 6. Visby, Sweden: Swedish International Center for Local Democracy.